

le birlikte *Mefâtîhu'l-^culûm*'da birinci makale şer'î, ikinci makale a'cemî (yabancı) ilimlere tahsis edilerek ilimlerin belirgin bir tasnifi yapılmıştır. Ayrıca her makale kendi içinde oldukça sistematik bir şekilde bab ve fasıllara ayrılmış, *Cevâmi'u'l-^culûm* gibi şematik olarak hazırlanmamıştır. Ansiklopedik bir çalışma olarak *Mefâtîhu'l-^culûm*, ihtiva ettiği ilimler bakımından da daha geniş kapsamlı olduğu gibi her ilim dalının kendine has teknik tabirlerinin anlamlarını vermesi açısından diğerinden çok üstündür.

Belhî ile aynı dönemde yaşayan meşhur filozof Fârâbî de (ö. 339/950) ilimlerin tasnifiyle ilgili *İhşâ'ü'l-^culûm* adlı bir eser kaleme almıştır. Hârizmî'nin aksine ilmi yerli-yabancı şeklinde kültürel bir boyuta sahip olmayan evrensel bir kavram gibi gören Fârâbî'nin bu eserinde, *Mefâtîhu'l-^culûm* ve *Cevâmi'u'l-^culûm*'dan farklı olarak dil ilmi, mantık ilmi, tâlimî ilimler, tabiî-ilâhî ilimler ve medenî ilimler üzere beşli bir tasnif esas alınmıştır. Fârâbî'nin bu eseri telifteki amacının meşhur ilimleri sayıp tarif etmek, her ilim dalı ile şubelerini saha ve gaye bakımından sistematik bir tasnife tâbi tutmak olduğu bilinmektedir (*İhşâ'ü'l-^culûm*, s. 2). Bu tasnif, Hârizmî ile İbn Ferîğün'un aksine, Fârâbî'nin farklı kültürleri ait ilimleri bütünlüştürmeyi hedeflediğini göstermekte, sonuç olarak yaklaşım, hedef, metot ve sistem açısından *İhşâ'ü'l-^culûm* ile *Cevâmi'u'l-^culûm* arasında da bir bağ kurmak mümkün görünmemektedir. Yine *Cevâmi'u'l-^culûm*'un, İbn Ferîğün'dan kırk elli yıl sonra İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) kaleme aldığı ve her milletten çeşitli müellifler tarafından muhtelif ilim dallarında 377 (987) yılına kadar Arapça olarak yazılmış veya Arapça'ya tercüme edilmiş eserleri kaydettiği ünlü *el-Fihrist*'te de ne tesirine ne adına rastlanmaktadır. Aynı durum, ilimler tarihiyle ilgili geç dönem kaynaklarından Taşköprizade'nin *Miftâhu's-sa'ade*'si ile Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u için de geçerlidir. Bu tesbit, *Cevâmi'u'l-^culûm*'un müellifinin yaşadığı bölge dışında yeterince tanınmadığı fikrini vermekten ziyade eserinin aşağıda gösterilen yazmalarının Türkiye topraklarına kadar gelebilmiş olması bu görüşün doğruluğu konusunda tereddüde yol açmaktadır.

Cevâmi'u'l-^culûm'un günümüze ulaşan üç yazma nüshasından ikisi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 2768, nr. 2675), diğeri de Escu-

rial'de (nr. 950) bulunmaktadır. Bunlardan ilki seksen altı varak olup 396 (1005-1006) yılında, seksen varaklık ikinci nüsha VI. (XII.) yüzyılda ve seksen dört varaktan ibaret olan üçüncü yazma da 393 (1002-1003) yılına ait bir nüshadan 655 (1257) yılında istinsah edilmiştir. Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 2768) kayıtlı bulunan nüshası Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasım halinde kısa bir önsözle birlikte yayımlanmıştır (Stuttgart 1985).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ferîğün, *Cevâmi'u'l-^culûm* (nşr. Fuat Sezgin), Stuttgart 1985; Kindî, *Resâ'il*, s. 25; Hârizmî, *Mefâtîhu'l-^culûm*, Kahire 1342; Fârâbî, *İhşâ'ü'l-^culûm*, s. 2; M. Casiri, *Bibliotheca Arabico-Hispano-Escorialensis*, Madrid 1760, I, 380; M. Steinschneider, *Die arabische Literatur der Juden*, Frankfurt 1902, s. 120; H. P. J. Renaud, *Les manuscrits arabes de l'Escorial*, Paris 1941, II/3, s. 82-83; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 434-435; D. M. Dunlop, "The Ġawâmi' al-'ulûm of Ibn Farîğûn", *Zeki Velidi Toğan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 348-353; V. Minorosky, *Iranica: Twenty Articles*, Hertford 1964, s. 327-332; Sezgin, *GAS*, I, 384, 388; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 34-36; Suter, *Die Mathematiker*, s. 73; H. Ritter, "Philologika XIII: Arabische Handschriften in Anatolien und Istanbul (Fortsetzung)", *Oriens*, III/1 (1950), s. 83-85; C. E. Bosworth, "A Pioneer Arabic Encyclopedia of the Sciences: al Khwârizmî's Keys of the Sciences", *ISIS*, LIV/175 (1963), s. 100-101; a.m.f., "Ibn Farîğûn", *EI² Suppl.* (ing.), s. 386-387.

CENGİZ KALEK

CEVÂRİBİYYE

(الجواربية)

Müşebbihe'ye mensup olan
Dâvûd el-Cevâribî'nin
(ö. III./IX. yüzyılın başları)
görüşlerini benimseyenlere verilen ad
(bk. MÜŞEBBİHE).

CEVAZ

(bk. CAİZ).

CEVÂZAT-ı Şİ'RIYYE

(جوازات شعرية)

Şiirde vezin zarureti sebebiyle görülebilen gramer aykırılıklarına karşı gösterilen müsamaha (bk. ZARÛRAT-ı Şİ'RIYYE).

CEVBERİ

(الجوبرى)

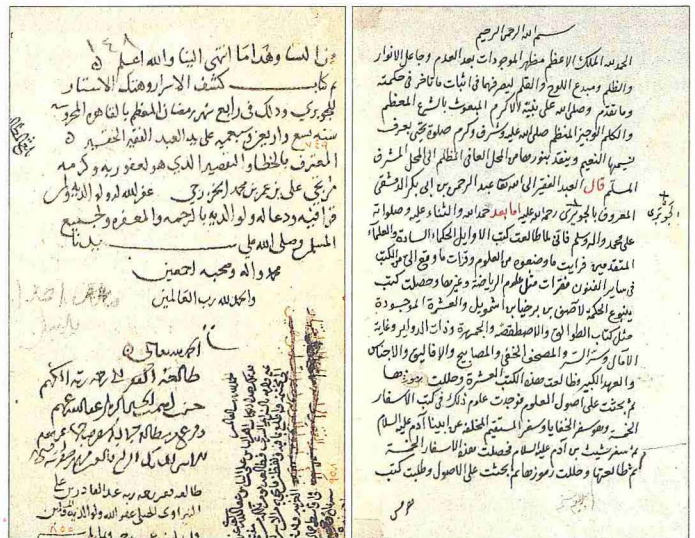
Zeynüddin Abdürrahîm b. Ömer b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Cevberî eş-Şâfiî.

Simya ve diğer gizli ilimlere dair çalışmalarıyla tanınan İslâm âlimi.

XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı Cevberî Dımaşk yakınlarındaki Cevber'de doğdu. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Mısır, Harran, Hicaz, Bahreyn, Kıbrıs ve Hindistan yörelerini dolaştı; Âmid (Diyarbakır), Ruha (Urfa), Antakya ve Konya gibi kültür merkezlerinde bulundu.

Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) Artuklu Hükümdarı Melik Mesud'un (1222-1231) himayesini gören Cevberî, saraydaki ilmi toplantıların önde gelen müdâvimlerinden biri olmuştur. Bizzat kendisinin kaydettiğine göre Sultan Mesud, İbn Şüheyd el-Mağribî'nin *Keşfü'd-dek ve izâhu's-şek* adlı kitabı gibi fakat ondan daha açık ve daha ayrıntılı bir kitap yazmasını istemiş, o da otuz bölümlük *el-Muhtâr fi keşfi'l-esrâr ve hetki'l-estâr* adlı eserini kaleme almıştır. Kitabın mukaddimesinden anlaşıldığına göre Cevberî, Âsaf

Cevberî'nin
el-Muhtâr
fi keşfi'l-
esrâr ve
hetki'l-estâr
adlı eserinin
ilk ve son
sayfaları
(Süleymaniye Ktp.,
Esad Efendi,
nr. 1703)

b. Berahyâ b. Şimûl'in *Kitâbü Yenbû 'il-ħikme*'sinden (Sezgin, IV, 117) başlayarak içinde Bâlinâs (Tyanalı Apollonios), Eflâton ve Aristo'ya nisbet edilenler de dahil simyaya ve diğer gizli ilimlere dair metinlerin birçoğunu incelemiştir. Ayrıca Câbir b. Hayyân, İbn Vahşiyye, Hârizmî ve İbn Sînâ'nın eserlerini, Zünnün el-Mısrî'ye ait olduğu söylenen kitapları ve Fahreddin er-Râzî'nin *es-Sırrü'l-mektûm* adlı eserini okuduğunu da kaydeden Cevberî'nin bu alanlarda, özellikle simya hakkında önemli bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı cümlelerden astrolojiyle de ciddi şekilde ilgilendiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim dostları kendisinden bu konuda bir eser yazmasını istemişler, o da *eş-Şırâtü'l-müstakim fi 'ilmî't-tençim* adını verdiği astrolojiye giriş mahiyetindeki eserini kaleme almıştır. Cevberî yine *el-Muħtâr*'in önsözünde, bunların yanı sıra remil ilmini ana hatlarıyla tanıtan bir eser yazdığını da söylemektedir (s. 3-4).

Cevberî'nin günümüze ulaşmış tek eseri olan *el-Muħtâr*, esas itibarıyla şarhları incelemekte ve onların sahtekârlıklarının iç yüzünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Ele aldığı tipler arasında yalancı peygamberler, sahte tasavvuf şeyhleri, sahtekâr yahudi ve hristiyan mistikleri, dolandırıcı simyager, hekim ve eczacılar, hokkabazlar ve tuzaklarıyla ünlü fettan kadınlar bulunmaktadır. Kitabın asıl yazılış amacı, illüzyona dayalı hünerlerden kaba aldatmacaya kadar çeşitli yollarla insanları kandırıp onların cahillik, zaaf, iyi niyet ve dinî inançlarını istismar etmek suretiyle yarar sağlayanlara karşı okuyucuları uyarmaktır. Ancak kerâmet gösterdiği iddiasıyla halkı aldatan sahte şeyhlerden bahsederken ünlü velilerin kerâmetlerinin hak olduğunu söylemeyi de ihmal etmez. Düzenbazların iç yüzünü ortaya koymaya çalışırken Hicaz'da bizzat gördüğü bir olayı nakleder. Yine kerâmet gösterme bahanesiyle inançlı kadınlardan faydalanmak isteyen sahtekârlara da temas eder ve bu tiplerin dini istismar etmek suretiyle dünyevî hazlar peşinde koşan birer zındık olduklarını belirtir (s. 9-14).

Benzeri birçok sahtekâr arasında insanların zaafalarını kötüye kullanma imkânına daha çok sahip olan simyacıları özellikle inceleyen Cevberî, bunlar hakkında da ilginç olaylar zikretmektedir. Ona göre prensipte simya ilmi ilâhî bir sanattır ve onu ancak Allah'ın seçtiği peygamber, velî ve sâlih kişiler gerçekten

icra edebilir; Allah bu sanatın sırlarını âsi ve fâsik kimselere vermekten münezzehtir. Simyacılar 100 yatırıp 1000 almakta ve cahilleri dolandırıp onların mallarını haksız olarak yemektelerdir. Bu sahtekârların 300 civarında kandırma metodunu keşfettiğini söyleyen Cevberî bunlardan sadece birkaçını zikretmekle yetinir. Meselâ bir kimsenin servet edinmek için simya ile ilgilendiğini duyan dolandırıcılar, önce onunla yakın ilişkiye girerek bu sanatı kendisine öğreticeklerini söylemekte, sonra ona güya kendi yaptıkları altın parçalarını vererek bunları eritip çarşıda satmasını istemektedirler. Kurbanları, ellerinde paralarla dönünce de bu paraya ihtiyaçları olmadığını, çünkü nasıl olsa kendilerinin her istediklerinde yeniden altın yapabildiklerini söyleyerek onu inandırmaktadırlar. Daha sonra istismar başlamakta ve altın yapmak için gereken iksir, öğrenciliğe kabul ettikleri kişi tarafından aylar süren çaba ve yüklü harcamalarına rağmen bir türlü elde edilemediği için öğretime devam eden dolandırıcılar böylece onun sırtından uzun süre geçinmektedirler (s. 30).

Cevberî'nin eseri, o dönemdeki sosyal, kültürel, sınaî ve ilmî atmosferi yansıması bakımından ve özellikle bazı bölümlerinde birinci elden ilgi çekici bilgiler sunması açısından ayrıca önem taşımaktadır. Kitabın Dimaşk'ta (1302), İstanbul'da (ts.) ve Kahire'de (1316 ve başka tarihsiz baskılar) titiz olmayan bazı neşirleri yapılmıştır. Stefan Wild tarafından Almanca tercümesiyle birlikte tenkitli neşri hazırlanan *el-Muħtâr*'ın (Bosworth, s. 16) bazı kısımları daha önce E. Wiedemann tarafından Almanca'ya çevrilmiş ve çeşitli periyodiklerde yayımlanmıştır (Sarton, II/2, s. 635). Cevberî'nin diğer iki eseri ise kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevberî, *Kitâbü'l-Muħtâr fi keşfi'l-esrâr* (Keşfü esrârî'l-muħtâlîn adlı anonim bir eserle birlikte), Kahire 1316/1898, s. 3-4, 9-14, 30; Brockelmann, *GAL*, I, 655; *Suppl.*, I, 910; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, V, 160; Sezgin, *GAS*, IV, 117; Sarton, *Introduction*, II/2, s. 635; C. E. Bosworth, "Jewish Elements in the Banû Sāsân", *Bibliotheca Orientalis*, XXXIII, Leiden 1976, s. 289-294 (*Medieval Arabic Culture and Administration* içinde), London 1982, VI. Bölüm, s. 10-17; C. de Vaux, *Le Penseurs de l'Islam*, Paris 1921-26 — 1984, II, 385, 391; H. J. Abrahams, "Al-Jawbari on False Alchemists", *Ambix*, XXXI, Cambridge 1984, s. 84-88; S. Wild, "al-Djawbarî, 'Abd al-Raħîm", *El² Suppl.* (İng.), s. 250.

CEVDET PAŞA

(1823-1895)

XIX. yüzyılın ünlü Türk âlimi ve devlet adamı.

Kendi ifadesine göre hicrî 1238 yılı hıdrellezinden kırk gün önce (13-14 Receb 1238/26-27 Mart 1823) Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu. Asıl adı Ahmed olup Cevdet mahlasını İstanbul'da öğrenim gördüğü sırada şair Süleyman Fehîm Efendi'den almıştır (1843). Babası Lofça ileri gelenlerinden ve meclis âzasından "İstabl-ı Âmire pâyelisi" Hacı İsmâil Ağa, annesi yine Lofçalı Topuzoğlu hânedanından Ayşe Sümbül Hanım'dır. Bizzat kendisi, atalarından Kırkkiliselî (Kırklareli) Yularkıran Ahmed Ağa'nın Prut Savaşı'na (1711) katıldıktan sonra memleketine geri dönmeyerek Lofça'ya yerleştiğini ve zamanla Lofça'nın eşrafi arasına giren ailenin Yularkıranoğulları adıyla şöhret kazandığını söyler.

Küçük yaşta büyükbabası Hacı Ali Efendi'nin teşviki ve desteğiyle Lofça müftüsü Hâfız Ömer Efendi'den Arapça okuyarak öğrenim hayatına başlayan Ahmed, kısa zamanda İslâmî ilimlerle ilgili kitapları okuyacak deredece ilerleme gösterdi. Ardından kadî nâibi Hacı Eşref Efendi ve müftü Hâfız Mehmed Efendi'den çeşitli dersler aldı. Öğrenimini daha da ileri seviyeye götürmek için 1255 (1839) yılı başlarında büyükbabası tarafından İstanbul'a gönderildi. Burada kısa sürede ilmî muhitlerde kendini gösterdi; devrin meşhur âlimleri Hâfız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vîdinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şâkir Efendi'nin derslerine devam etti. Ayrıca Miralay Nûri Bey ve Münecimbaşı Osman Sâbit Efendi'den hesap, cebir, hendese gibi dersler gördü. Bir yandan tahsilini ilerletirken öte yandan ders vermek üzere bazı hocalardan icâzet aldı. Bu arada ilmî ve edebî cemiyetlere de girdi; devam ettiği İstanbul Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi Mehmed Murad Efendi'den *Meşnevî* okuyarak Farsça bilgisini derinleştirdi ve kendisine mesnevi-hanlık icâzeti verildi. Ayrıca Süleyman Fehîm Efendi'nin Karagümrük'teki konağına devam edip ondan Şevket ve Örfî divanlarını okudu; bir yandan da devrin tanınmış mutasavvıflarından Kuşadalı İbrâhim Efendi'nin sohbetlerine katıldı. Bu muhitlerde tasavvuf ve edebiyatın belli başlı eserlerini okuyarak bil-